

juni 1989

Gemeente Zwolle
Sector Stadsontwikkeling
Menno van Coehoorsingel 16
8011 XA Zwolle

Vondsten van het Gasthuisplein

De 'opgraving'

Van 16 maart tot en met 24 april 1987 werden er archeologische waarnemingen verricht op het Gasthuisplein. Een echte opgraving was niet nodig, omdat bij de sloop van het klooster van de zusters van Liefde en het ernaast gelegen schoolgebouw het gehele terrein is diepgesloopt. Bovendien waren beide gebouwen diep onderkelderd. Eventuele oudere bewoningsresten waren bij de bouw aan het eind van de vorige eeuw reeds vernietigd.

Amateurs en vrijwilligers hebben geholpen bij de graafwerkzaamheden. Het gebruik van graafmachines bleek niet mogelijk. Tot twee maal toe zonken verschillende kranen diep in de modder en konden er slechts met de grootste moeite weer uit getrokken worden. De opgravers waren uitsluitend aangewezen op handkracht.

Naast het spitwerk in de grond vond er ook graafwerk in de archieven plaats. De vragen die daarbij gesteld zijn, waren de volgende: Hoe heeft het terrein er in vroegere tijden uitgezien? Wat voor gebouwen stonden er en wie hebben er gewoond.

Het voormalige klooster van de zusters van Liefde met de ernaast gelegen kapel. Gesloopt in 1987.

Het voormalige schoolgebouw aan het Gasthuisplein. Gesloopt in 1987.

De topografie

De situatie rond 1830 laat aan de Vijfhoek de oorspronkelijke parcellering zien met drie steegjes die naar het onbebouwde binnenterrein leidden. Het hart van het gebied en het noordoostelijk deel waren onbebouwd. Op de plattegrond van Braun en Hogenberg uit 1574 is het Gasthuisplein nauwelijks te herkennen. Het lijkt er op dat aan de straatzijden overal huizen staan. Tussen toen en 1830 is dan ook een deel verdwenen. Tussen 1860 en 1909 blijft een kleine strook achter de huizen aan de Vijfhoek onbebouwd. De straatzijde aan het Gasthuisplein wordt opnieuw volgebouwd (met het klooster en de school). Het onbebouwde binnenterrein wordt tussen 1909 en 1935 nog kleiner.

Na 1935 gaat dit proces verder. Wel worden de huizen tussen klooster en school en naast de doopsgezinde kerk gesloopt. In 1987 vallen tenslotte klooster en school onder het gewicht van de slopershamer. Onder het binnenterrein bleken drie reusachtige olietanks te liggen. Ook daar waren eventuele bewoningssporen reeds vernietigd.

ca 1830

1860-1909

1909-1935

Kadastrale situatie

1935-1987

De geschiedenis van het gebied

In 1844 waren de zusters van Liefde in Zwolle aangekomen. In 1846 kocht de orde de branderij 'De Windhond' aan het Gasthuisplein. Vanaf de Franse tijd waren hier de brouwers en branders van W. en A. Visscher gevestigd. In 1847, een jaar later, werd de eerste steen gelegd voor de verbouwing. De zusters van Liefde vestigden er een tehuis voor ziekenverpleging en een school. In 1882 vond er nog een verbouwing plaats, maar in 1896 verdween de ziekenverzorging naar het R.K. ziekenhuis aan de Melkmarkt 41 (het tegenwoordige Provinciaal Overijssels Museum). In 1921 werd het gebouwencomplex van de zusters van Liefde nogmaals verbouwd. Op deze plek was enkele eeuwen eerder ook al een geestelijke instelling gevestigd. Zo hebben de nonnen van het naar de schout Harmen ten Bussche genoemde klooster hun intrek genomen in een pand van hem aan de Aa. Dit gebeurde nadat hun eigenlijke klooster, het convent van Augustijner orde zusters 'Op de Maat' in 1524 in brand was gestoken. Harmen ten

Bussche had hen dit huis (zijn voorvaderlijke woning) bij testament van 19 oktober 1526 vermaakt. Het pand lag aan de Aa, tussen de Heilige Geestbrug (tegenover de Wolweverstraat) en de Pieter van Akensbrug (tegenover de Vijfhoek). Na de hervorming verdwenen de nonnen en werd er het burgerweeshuis gevestigd tot in 1795.

In Ach Lieve Tijd schrijft Van Beek dat dit terrein volgens hem rond 1230 reeds binnen de stadsgrenzen was gelegen. De omheining zou dan langs de Aa hebben gelopen. Volgens de historicus Sol was het terrein aan het begin van de geschiedenis van de stad een schapenweide. Hij schrijft in zijn geschiedenis van Zwolle dat er schaapskooien aan het Kromme Jak stonden, die over de schapendrift (Brede Steeg en Schoutensteeg) naar de weide werden geleid. De namen Wolweverstraat en Korte Wolweverstraat (Vijfhoek) zouden in verband kunnen staan met deze activiteiten.

Aan de zuidzijde van de Wolweverstraat die in de 15^e eeuw Heilige Geeststeeg

Boven: Archeologen aan het werk op het Gasthuisplein in maart 1987.

Midden: Het Gasthuisplein omstreeks 1650 naar Iohan Blaeu.

Onder: Het gesticht van Liefde omstreeks 1900.

werd genoemd, lag het voormalige Bethlehemklooster. De historicus Heerkens meent dat de conventsmuur rondom het klooster vanaf de Heilige Geestbrug langs de Wolweverstraat liep naar de stadspaar-demolen bij het Geertruidenconvent aan de Walstraat. In 1408 gaf het een eeuw oude Bethlehemklooster een hofstede (een soort stadsboerderij) in erfpacht die in het zuiden grensde aan de Wolweverstraat. De hofstede lag dus op het terrein aan het Gasthuisplein.

Wat zegt de archeologie ?

Omdat het grootste gedeelte van het terrein was diepgesloopt kon slechts op enkele plaatsen een profiel gemaakt worden. Het zoeken naar Karolingische sporen (uit de tijd van Karel de Grote) was door de

ZWOLLE, — Gesticht van Liefde, Gasthuisplein.

diepsloop onmogelijk. Aan de Spoelstraat zijn bij de bouw van de bibliotheek wel Karolingische sporen aangetroffen, evenals bij de bouw van het stadhuis en later aan de Sassenstraat.

Uit de profielen konden de opgravers lezen dat aan het eind van de 13^e eeuw (rond 1300) het gehele terrein met een pak grond van ca. 2.5 meter was opgehoogd. Daarvóór moet het gebied ongeschikt geweest zijn om er stadshuizen te bouwen. In feite was het gebied een uiterwaarde van het riviertje de Aa, met wat lichte begroeiing. Waarschijnlijk stroomde dit stadsdeel geregeld onder water. Om er huizen te kunnen bouwen moest de stad een geweldige krachtsinspanning leveren. Grond en afval uit de omgeving moesten met paard en wagen aangevoerd worden. Meer dan 10.000 kubieke meter grond werd er opgehoogd.

Als we er eens van uit gaan dat met paard en wagen per keer 2 m³ grond kon worden vervoerd en dat een karrevoerder per dag 2 vrachten kon leveren dan waren er 5 karrevoerders nodig om in 250 dagen tijd dit terrein op te hogen. Een klein jaar dus. Of in werkelijkheid op deze manier is gewerkt is zeer de vraag. Maar de cijfers geven wel aan hoeveel werk men gehad heeft aan het bouwrijp maken van het gebied tussen Wolweverstraat, Vijfhoek en Gasthuisplein. De grond kon men bijvoorbeeld krijgen door stukken van de stadsgracht op te schonen of uit te diepen. Stadsafval kwam er ook terecht. Daaraan kunnen de archeologen ook de onderste lagen dateren die op vast zand lagen.

Tegenwoordig hoopt men een terrein op door het op te spuiten met zand. Dit gebeurt veel in de nieuwbouwwijken van Zwolle.

Vondsten uit een ronde waterput die na vervuiling als beerput is gebruikt. Afgebeeld zijn een witbakken kookpot en een pispot. Datering ca. 1400-1450.

Vondsten uit een beerkelder aan de kant van de Wolweverstraat. Afgebeeld zijn een blauwgrijze kookpot met een oor, twee roodbakken kookpotten en twee steengoed Jacobakannetjes uit het Rijnland. Datering ca. 1375-1450.

Woningbouw

Vervolgens kon men op dit opgehoogde terrein huizen gaan bouwen. Men ging dan te werk volgens de volgende methode. In sleuven werd een dik pak van houten balken (slieten) gelegd. Soms wel twee meter breed. Op zo'n pak hout van een halve meter dik werden dan de muren van het huis gebouwd. Onderaan heel breed, bijvoorbeeld een meter en bij elke volgende laag een vertanding minder. Het opgaande muurwerk (wat boven de grond uitstak) was vaak twee bakstenen breed. Van deze constructie is op het Gasthuisplein niets teruggevonden. Achter de huizen op het achtererf werden tonnen ingegraven die dienst deden als afvalput. Ook werd er dwars door het ophogingspakket een waterput aangelegd. Als het water uit

Een pispot mist een groot gedeelte, dat met gips wordt aangevuld.

Papkom.

zo'n waterput na enkele tientallen jaren te vies werd, kon men de put gebruiken als afvalput of als beerput. Beerputten of beerkelders werden ook wel binnenshuis aangelegd onder de vloer. Daarboven stond dan de wc. Zo'n wc was waarschijnlijk niet meer dan een gat in het gewelf van de beerput. Misschien had men er een poepdoos overeen gebouwd. In ieder geval gebruikte men de wc niet alleen voor kleine en grote boodschappen, maar werden er ook etensafval, afgekloven botten en scherven van gebroken huisraad ingegooid. Dat is ook de reden waarom archeologen bij het zien (of ruiken) van een beerkelder meteen enthousiast worden. Daar zitten namelijk de scherven in waarmee al die in deze brochure afgebeelde potjes zijn geplakt en gerestaureerd.

Wat we nu op het Gasthuisplein nog hebben kunnen vinden waren een beerkelder die onder een huis aan de Wolweverstraat lag en een later als beerput gebruikte waterput en een houten afvalton die op de achtererven lagen van gebouwen aan de Vijfhoek.

Van een gesteelde kom wordt een gerestaureerd pootje bijgewerkt.

De Vondsten

Uit de rechthoekige beerkelder van het huis aan de Wolweverstraat komen scherven van vele voorwerpen. Onder andere bodems van zogenaamde Jacobakannen. Dat zijn steengoed drinkkannen (voor bier of wijn) die in het Rijnland zijn gemaakt. Vandaar zijn ze over de rivieren geëxporteerd naar de Nederlanden. In de gracht van het kasteel de Voorst kwamen de scherven van enkele honderden kannetjes van dit type. Het kasteel werd in 1364 mede met hulp van de Zwollenaren verwoest. Zo weten we dat deze kannetjes ongeveer uit die tijd afkomstig zijn. De andere voorwerpen uit deze beerkelder dateren ook uit de tweede helft van de 14e en de eerste helft van de 15e eeuw. Er komt bijvoorbeeld ook een blauwgrijze kookpot met een oor en drie pootjes uit. Van roodbakende klein zijn nog twee van dit soort kookpotten gemaakt. Zo'n kookpot op pootjes wordt ook wel grape genoemd. Eén van deze grapes heeft aan de binnenkant een kalkaanslag. Dat wijst er op dat het voorwerp tenslotte veelvuldig als pispot dienst heeft gedaan.

De ronde waterput die in tweede instantie als beerput was gebruikt, leverde ook wat scherven op. Daaruit kon een pispot worden gerestaureerd. De pot was door de urinezuren zo aangetast dat alle glazuur er af was. Een grape van witbakende klei is waarschijnlijk ook uit het Rijnland ingevoerd.

Restauratie-atelier

Na afloop van een opgraving beginnen de werkzaamheden binnen. Vondsten moeten gewassen, gedroogd, genummerd en gedocumenteerd worden. De opgravingstekeningen worden uitgewerkt en in het net gezet. De belangrijkste vondsten komen in aanmerking om te tekenen en te fotograferen. Veelal kan dat pas gebeuren na

een arbeidsintensieve restauratie. In het atelier helpen vrijwilligers en amateurs bij deze werkzaamheden. Aardewerk wordt uitgezocht, geplakt, met gips aangevuld en afgerestaureerd.

Voor de verschillende voorwerpen (steen- goed, aardewerk en porselein) zijn aparte methoden. Glas restaureren is nog moeilijker. Als een stukje aangevuld moet worden gebeurt dit niet met gips maar met een doorzichtige kunsthars. Het restaureren van metaal gebeurt op vele verschillende manieren. Dit is afhankelijk van de kwaliteit van het voorwerp en van de metaalsoort. Hoe edeler het metaal, hoe minder er aan schoongemaakt hoeft te worden. Koper wordt bijvoorbeeld schoongemaakt met behulp van electrolyse of afgespoten met glaspereel of aluminiumoxide. Van brons kan bijvoorbeeld eerst de oxidevorming weggeslepen moeten worden. Bij ijzer het vele roest. Na restauratie moet voorkomen worden dat de voorwerpen opnieuw gaan roesten. Hiervoor krijgen ze een behandeling.

Schoonmaken, conserveren en vooral restauratie van lederen voorwerpen is zeer arbeidsintensief en specialistisch. Ook hiermee zal een begin gemaakt worden om dit in eigen beheer te doen.

Sinds de opening op 26 mei door Wethouder Mevr. M. Meindersma, beschikt de gemeente Zwolle over een eigen restauratie-atelier en depot van bodemvondsten waar door de archeoloog, amateurs en vrijwilligers de verwerking en restauratie van vondsten ter hand kan worden genomen.

Boven:

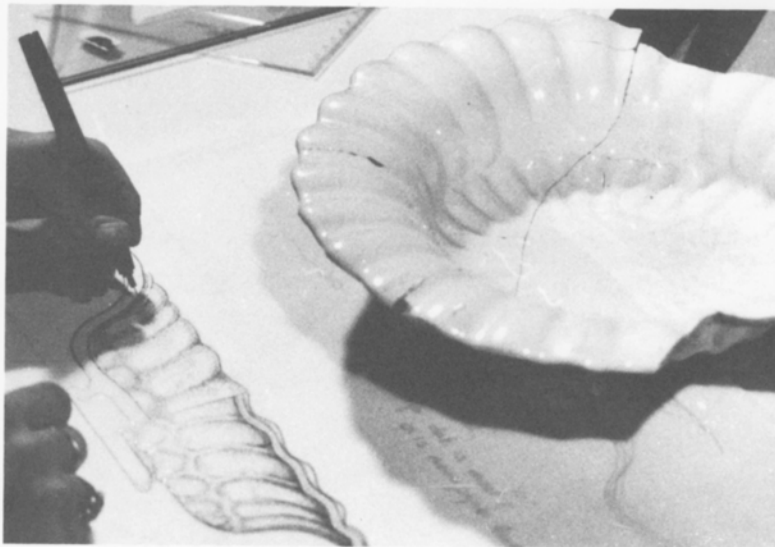
Een majolica plooischotel uit de 17^e eeuw wordt getekend.

Midden:

Metaalrestauratie wordt in een afzuigkast gedaan.

Onder:

Een metalen voorwerp wordt schoon gespoten met glaspereel.

Colofon

- uitgave : Gemeente Zwolle
Sector Stadsontwikkeling
- druk : Upmeyer, Zwolle
- foto's : J.P. de Koning
Gemeentelijke fotodienst
Zwolle
- tekst : H. Clevis
- productie : J. Teunis
Monumentenzorg en
Archeologie